

pirmajame viršelyje:

Antanas ŽMUIDZINAVIČIUS „Per kiaurą naktį“. 1906. Drb., al. 99,5×75,5. Iš LTSR dailės muziejaus fondų. J. Grikienio nuotrauka

ketvirtajame viršelyje:

IŠ LIETUVOS SCENOGRAFIJOS ISTORIJOS

Mstislavo Dobužinskio kūryboje „Hamletas“ — trečias scenografijos darbas V. Sekspyro dramaturgijai. Dar 1918 m. Petrogrado Tragedijos teatre jis sukūrė scenovaizdį ir kartu su A. Granovskiu režisavo „Makbetą“. 1920 m. Petrogrado Didžiajame dramos teatre apipavidalino „Karaliaus Lyro“ pastatymą (rež. A. Lavrentjevas). Ir štai „Hamletas“ Valstybės teatre. Spektaklio režisierius M. Čechovas, „vienas įžymiausių mūsų gadynės aktorių ir režisierių, kiti jį net genialiu vadina“, — rašė B. Sruoga (Mūsų teatro raida. — Kn.: Lietuva. 1918—1938. K. Spaudos fondas. 1938, p. 226). Bene pirmą kartą Valstybės teatro scenoje spektaklio statytojai buvo lygiaverčiai partneriai. Tas „nepaprastas reiškiny, tikrai, gal lig šiol dar pas mus nematytas savo mastu, sudedamųjų elementų suderinimu <...>“ (J. Kardelis, Lietuvos žinios, 1932.10.12).

M. Čechovo ir M. Dobužinskio pagrindinė spektaklio idėja, — „kaip grynai dvasinis impulsas gali pašaukti vyriausiam herojui maksimalinį dvasios įtempimą, — kaip iš Hamleto, abejojo skeptiko, kokių jis būdavo scenoje paprastai vaizduojamas, gali pasidaryti stipri, aktiinga, kietos valios figūra“ (M. Čechovo rinkinys LTSR Dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyriuje). Spektaklyje vaidino žymiausi to meto lietuvių aktoriai. Teatro direktorius A. Oleka-Zilinskas sukūrė „reljefingą, emocionališkai stiprų, taurų ir valingą Hamletą“ (J. Kardelis). B. Dauguvietis — Klaudijus „berods, pirmą kartą mūsų scenoj atsidėjęs paruošė vaidmenį; tas paruošimas parodė jį esant stiprų ir lankstų vaidilą <...>, tai bemaž įkūnytas velnias, demonas su karališku apsiaustu, panašus į Neroną“, — rašė V. Bičiūnas („Židinys“, 1932, Nr. 10, p. 292).

Bene tiksliausiai apibūdino spektaklį J. Paleckis: „Norintieji matyti klasiškąjį Sekspyro „Hamletą“, gali pasipiktinti, kad karalius <...> per daug šposų krečia, kad Polonijus (J. Petrauskas) iš aukšto dvariškio, diplomato, paverstas juokduriu, kad Rozenkrancas ir Hildensternas (V. Dineika ir R. Juknevičius) atvaizduoti mizeriškais pastumdėliais. Bet priimdami M. Čechovo „Hamletą“ tokį, koks jis yra ir koks jis tegali būti mūsų teatre, matome, kad jie jokio disonanso nesudaro ir dar labiau parąškina Hamleto vaidmenį“ („Diena“, 1932.10.13).

M. Dobužinskis — ištikimas „Meno pasaulio“ estetinės programos tęsėjas ir propaguotojas, puikus vaizduojamos epochos žinovas, sąveiką ir jam ne visai būdinga maniera atkūrė Hamleto laikmetį scenovaizdžiuose. Jis panaudojo tik keturias spalvas: aristokratiška juodai baltą Hamleto figūrą ryškiai kontrastavo su karališku auksiniu Klaudijaus kostiumu. Raudonai juodi pilies kuorai ir karaliaus rūmų fasadas bei portalas išryškino visą Hamleto būties tragizmą. „Veikalo inscenizavimo vaidinė pusė išėjo įdomi ir įtikinanti <...>“. M. Dobužinskis pagamino nuostabią dekoraciją, — konstatavo V. Bičiūnas. „Hamletas“ <...> buvo itin aukšta viršūnė mūsų teatro raidoje“ (B. Sruoga).

Donaldas STRIKULIS

Vyriausiasis redaktorius — Vilhelmas CHADZEVIČIUS

● Redakcinė kolegija:

Regimantas ADOMAITIS,
Algimantas ČIŽAUSKAS, vyr. redaktoriaus pavaduotojas,
Alfonsas EIDINTAS,
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ,
Romualdas KIBILDIS,
Napoleonas KITKAUSKAS,
Česlovas KUDABA,
Stanislovas KUZMA,
Julius LOZORAITIS,
Viktoras LIUTKUS,
Jokūbas MINKEYVIČIUS,
Eleonora MYKOLAITIENĖ, atsakingoji sekretorė,
Algimantas NASVYTIS,
Saulius SONDECKIS,
Krescencijus STOŠKUS,
Eduardas VILKAS,
Albertas ZALATORIUS

● Telefonai:

Vyr. redaktorius — 61-05-38
vyr. redaktoriaus pavaduotojas — 62-46-31
ats. sekretorė — 61-96-36

● Redaktoriai:

Antanas STAPONKUS — kultūra, 62-38-61
Elona BUNDZAITĖ — teatras, 61-61-74
Giedrė KONCIENĖ — muzika, 62-31-04
Bronys SAVUKYNAS — filologija, 61-66-96
Laima KANOPKIENĖ — publicistika, 61-61-74
Juozas GRIKIENIS — iliustracija, 61-96-36
Laima PUČKORIUTĖ — meninė redaktorė, 61-96-36
Marija KATILIUTĖ, Rasa KAŠETIENĖ — korektorės, 61-96-36

● Pop. formatas 84×108. Spauda — ofsetinė, viršeliai, įklijos — iškilioji, 5 sp. l. + viršeliai, 8,6 sąl. sp. l., 13,5 sąl. spalv. atsp., 12,7 apsk. leid. l., 12 aut. l.
Tiražas 25 010. Užs. Nr. 2293.
Duota rinkti 1988.10.24.
Pasirašyta spausdinti 1988.11.25. LV 12233.

● Redakcijos adresas: 232600, Vilnius, MTP, M. Kutuzovo a. 3/8.
Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656 Vilnius, Maironio 1/9.

● Rankraščiai ir nuotraukos negrąžinami

● Leidžia laikraščių ir žurnalų susivienijimas „Periodika“

© „Kultūros barai“, 1988.

● «Культурас барай» [«Вехи культуры»], ежемесечный журнал Министерства культуры Литовской ССР.
Главный редактор — В. Хадзевичюс.
[На литовском языке].

● Адрес редакции:
232600, Вильнюс, ГСП, пл. М. Кутузова, 3/8.
Отпечатано в типографии издательства ЦК КП Литвы, 232656
г. Вильнюс, ул. Майконė, 1/9.

● Gerbiamasis skaitytojau! Jeigu Jums šis nekokybiškas žurnalo egzempliorius, kreiptis į spaustuvės gamybos skyrių Vilnius, Maironio 1/9, LKP CK leidyklos spaustuvės gamybos skyrius (telefonas: 61-96-36).

Folkloras ir mitologija: metodo problemos

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Mieli bičiuliai ir kolegos*,

Čia siūlomas A. J. Greimo straipsnis — tai jo kalba, pasakyta tarptautiniame Kalevalai skirtame kolokviume „Kalevala ir pasaulio sakytinės tradicijos“ („Kalevala et traditions orales du Monde“), kurio medžiaga buvo publikuota 1987 m. Paryžiuje išėjusiame leidinyje. Manychiau, kad jame aptariamoms teorinėms problemoms svarbios ne vien folkloristikai, bet ir kitoms humanitarinėms disciplinoms, be to, šis straipsnis naujais aspektais papildo „Kultūros baruose“ paskelbtus svarstymus apie folkloro autentiškumą (žr. nr. 2, p. 46; nr. 5, p. 15–21; nr. 7, p. 23).

Praeitą ir ypač šį dešimtmetį imta daugiau domėtis lietuvių mitologija, t. y. ikirikikščioniškosios lietuvių kultūros etapu. Didelį impulsą šioms tyrinėjimams davė paryžiečio profesoriaus A. J. Greimo studijos ir ypač Čikagoje išleista jo knyga „Apie dievus ir žmones“ (1979). Mūsų folkloristams tokio būdu labai pasisekė — jie gavo naują mokslinę metodologiją paremtus lietuviškos medžiagos tyrinėjimus (ši knyga jau išleista prancūzų, verčiama į anglų ir italų kalbas; mokslo pasaulyje vertinamos ne tik jos išvados, bet ir analizės metodika); čia galima pridurti, kad netrukus turi pasirodyti ir antroji jos dalis.

Beje, pagrindinė prof. A. J. Greimo interesų sfera yra vadinamoji semiotinė gramatika, kitaip sakant, bet kokio pasakojimo gramatika; ši mokslinė teorija ištakomis susijusi ne tik su lingvistika, bet ir su folkloro, mitologijos studijomis (V. Propp, K. Levi-Strauso darbai). Ėmėsis semiotinių studijų, pradžioje A. J. Greimas yra tyrinėjęs net bororo genties mitologiją; ir tuomet — pasak jo žodžių vienoje mokslinėje diskusijoje — jam kilęs klausimas: „Jeigu aš galiu analizuoti bororo, tai kodėl ne lietuvių?“ Be to, imfins lietuvių mitologijos tyrinėjimų — kaip labai svarbios indoeuropieistika mokslu srityje — ragino mitologas Z. Dumezilis ir lingvistas E. Benvenistas, sakydami, kad jis esąs vienintelis, kuris gali šia tema ką nors pasakyti...

Saulius ZUKAS

Aš buvau pakviestas dalyvauti šiame kolokviume nelabai aiškiais sumetimais, tačiau sutikau su šiuo pasiūlymu dėl visai suprantamos priežasties: jaučiu didelę simpatiją suomių tautai, kuri tokia artima manajai, — esu kilęs iš Lietuvos, kai kas iš jūsų tai žino.

Kaip specialistą mane ypač domina kultūros bei įvairių kultūrų problemos ir būtent evoliucija tos neaiškosios disciplinos, susiformavusios pavadinimu „Volkskunde“ arba „folklore“, šiandien vadinamos įvairiai, pavyzdžiui, „sakytine tradicija“. Taigi, manau, kad per 40 ar 45 minutes, kurios man yra skirtos, tikriausiai galėsiu pasitarti su jumis, pasvarstyti, kas yra folkloras, kam jis gali būti naudingas.

Tad kas yra folkloras? Vokiečiai jau sugalvojo naują terminą, kuris leidžia folklorą statyti priešpriešais „folklorizmui“. Iš tikrųjų tarp etnologijos — pavadinkim ją „mokslu, išsamiai tyrinėjanti archaines visuomenes“, — iš vienos pusės, ir folklorizmo, kurio esmė — verstis šokti bretonus su savo apskritomis skrybėlėmis (dideliu publikos džiaugsmui), — iš kitos pusės — yra neginčijamas skirtumas, kuris tačiau nėra aiškiai apibrėžtas. Visa tai, tarp kitko, jau sena istorija, ir suomių mokykla čia taip pat yra šiek tiek susikompromitavusi. Jūs žinote, kad folkloras pirmiausia buvo vertinamas kaip grožio šaltinis. Folklorą rinko, jį dainavo, garbino, ir tarp tyrinėtojų šitos estetinės tendencijos tebegyvos iki šiol, bet šalia jų XIX a. pradžioje pasireiškia ir supratimas, jog liaudies išmintis yra tautos dvasios išraiška. Tuomet kiekviena tauta puolė ieškoti savo dvasios, savo „Volksgeist“. Visa tai, žinoma, labai jau

dinantys dalykai, bet leiskite man kalbėti apie juos šiek tiek nepagarbiai. Kažkada, pakviestas dalyvauti viename „Plejados“ leidinyje iš „Pasaulinės literatūros“ serijos, aš veikiausiai supratau, jog manęs indėlis būtų išreikšti specifinę lietuvių tautos dvasią, tik kad ji niekuo nesiskiria nuo rumunų ar, sakym, suomių tautos dvasios. Ieškoti specifinių bruožų, aišku, yra labai gražu, bet, kultūringai kalbant, aš manau, jog tai skraidymas padebesiais, ir kad tai yra etapas, kurį turi pereiti visuomenė, pradedanti domėtis savo nacionaline sakytine kultūra, bet tik per einamąsias etapus. Žymioji suomių mokykla taip ir padarė XX a. pradžioje, racionalizuodama folkloro tyrinėjimus, net, sakytiau, įkvėpdama jiems pozityvizmo dvasią. To rezultatas buvo daugybė veikalų ir vadinamoji Arnės—Tompsono klasifikacija — labiausiai būtinas įrankis folklorui ir viso pasaulio naratyvumo tradicijai tyrinėti; bet šis pozityvizmas išprovokavo tam tikrą teksto desakralizaciją, kažkaip nuvertino tai, kas yra „atgyvenė“, valdžiai tarant, tiesiog nupešiojo visas vertybes. Aš stoju būtent prieš šią tendenciją ir ieškau naujo, teisingo žodžio.

Problema gali būti formuluojama šitaip: „sakytinės tradicijos“ paskirtis tyrinėtojo požiūriu — būti užrašyta, įrašyta ir išsaugota. Tuo būdu ji nustoja buvusi gyva kalba ir nuo šiol tampa dokumentu. Bet kam tai gali būti naudinga? Tam, kad būtų atkurta ankstesnė būklė, būklė kultūros, kuri galiausiai pasireiškia tik patarlių, mįslių bei pasakojimų likučiais, tai yra mažais, išsisklaidžiusiais elementais tos didingos visumos, kokia buvo kultūra pradžioje. Vadinasi, folkloristo, kaip tyrinėtojo, užduotis būtų, mano manymu, ištirti ir atkurti, panašiai kaip padarė lingvistai, pirmiausia indoeuropieistai, kažką panašaus į protokultūrą, tą stadiją, kuri leistų suvokti kultūrą kaip kažką koherentišką.

Juk įsigilinę į surinktus ar užrašytus folkloro duomenis, pastebėsime, jog ten yra visai nelygiaverčių dalykų. Rasime dainų, užrašytų, kaip jūs žinote, šimtais ir milijonais egzempliorių, bus ir tokių pasakojimų, bet rasime ir kalendarinių švenčių aprašymų, ku-

* Tekstas iš įrašo, padaryto posėdžio metu.

rie yra tiesiog unikalūs pavyzdžiai. O ką reiškia tos kalendorinės šventės? Jos yra, pasakytų etnologai, kaimo bendruomenės darbų ir vargų akompanimentas. Bet jei jūs atsigręsite į Antikos laikus, tai pamatysite, jog egzistuoja kalendorius ir kalendorinės šventės ir Romoje bei Graikijoje, ir kad tai yra ritmas, nuolatinis švenčių ciklas dievų garbei, dėkingumo dievams išraiška. Kitaip sakant, tai nėra tik tas, ką mes esame išsaugoję dabartinėse kaimo bendruomenėse pavienių ritualų ar šventinių papročių forma; tai yra tikro intensyvaus religinio gyvenimo likučiai. Ir svarbiausia, manau, yra atkurti, ištirti, kokios tai buvo apeigos ir kokiems dievams jos buvo skirtos. Koks buvo vienos ar kitos kultūros ritmas, pasakyčiau, šventasis alsavimas.

Kalbant apie apeigas aiškiai matyti, jog mūsų visuomenės taip pat yra savaip jas ritualizavusios, bet išlikę yra ir ypač vertingų ritualų, daugiausia pasitaikančių vaikų žaidimuose, piemenų išdargose, linksmuose pasakojimuose arba nedideliuose vaidinimuose, kuriuos valstiečiai rengia švenčių progomis. Ką visa tai reiškia? Kodėl mes tuo domimės? Ar tik todėl, kad tai vaidinimai? Bet kam stengtis juos išsaugoti, kokiame tikslui? Tik tuo atveju galima kalbėti apie kultūrų išsaugojimą ir išgelbėjimą, jei tos kultūros jau iš pradžių turi vertę. Prieš kalbant apie išsaugojimą, reikia pirmiausia patvirtinti ir aptarti verčių egzistavimą, nes man neatrodo, kad nemotyvuotas saugojimas būtų savitiksliis. Ką mes pastebime tuose vaikų ir piemenų žaidimuose, tuose linksmuose vaidinimuose? Matome, jog tai yra desemantizuoti, jau praradę savo prasmę ritualai. Ištirti ir atkurti jų tikrąją, kadaise gyvavusią, bendruomenių galvintą reikšmę, remiantis tais kontūrais, kuriuos pavyksta užčiuopti tradicijose, yra nepaprastai sunkus uždavinys.

Ir čia mes prieiname išvadą, kurią aš padariau po dvidešimties metų domėjimosi po truputėlį kaip „juodadarbis“ rankiodamas folklorinę medžiagą: stengiantis rekonstruoti folklorą, reikia rekonstruoti mitologiją. Manau, kad pagaliau vienintelis objektyvus dalykas, į kurį gali pretenduoti folklo-

ras, ir yra mitologijos rekonstrukcija.

Žinoma, ašėjau šios srities pirmakū, didžių žmonių pėdomis. Pirmiausia reikia paminėti tą atvejį, kai mitologija suprantama kaip ideologija, t. y. tokia ideologija, kurią visuomenė pateikia kaip figūratyvinę aukščiausios dieviškos valdžios išraišką. Diumezilio (Dumézil) atlikti indoeuropiečių dievų tyrinėjimai turi tą pačią prasmę. Jie parodo, kokių būdu, esant politeizmui, žmogus gali būti laisvas, o dievai — visagaliai. Tai dar viena projekcija. Ji implikuoja religinę dimensiją.

Ir pagaliau aš prieinu šią kiek netikėtą išvadą, jog, norint darbuotis folkloro srityje, norint tikrai jį gerbti, reikia gerbti religiją. Reikia gerbti visas religijas, suprasti religingumą kaip fenomeną ir pripažinti, jog religija yra visos kultūros dalis, labai svarbus jos komponentas. Ir nebūtinai išpažinti tą ar kitą tikėjimą — tai jau kitas klausimas. Bet aš manau, kad mitologija niekada nebus gerai išanalizuota, folkloras niekada nebus traktuojamas rimtai, jei nebus randama ir pripažįstama jų šventumo prasmė.

Visus tuos pasakojimus, išlikusius stebuklinių pasakų forma, atmetus visus konvencionalumus ir stereotipus, galima laikyti žmogiškosios išminties formomis. Nekalbu jau apie patarles; tai vėl kažkas labai specifiška. Yra pastebėta, jog kiekviena etnokultūra turi savų patarlių pasakymui „taip“, ir tiek pat pasakymui „ne“. Tai kažkas panašaus į stereotipiską sustabarėjusią teismo procedūrą, kuri leidžia argumentuoti ir liaudies tribunolui, ir teisėjų tribunolui. Ir svarbu tai, kad tokiu būdu žmogiškoji išmintis pasireiškia figūratyviai ir net, sakyčiau, paradoksiškai. Mano manymu, graikų mitologija jau buvo graikų filosofija: mitologijos įsiliejimas į Sokrato ir Platono veikalus pagimdė filosofiją. Kitais žodžiais tariant, mitologija — tai figūratyviai koduota filosofija.

Pagaliau aš baigsiu ankstesnę mintį: mano nuomone, mitologija — tai kažkas daugiau nei religija, nei filosofija, tatal galiausiai yra kultūra plačiąja prasme. Mūsų desakralizuotoje visuomenėje kiekvienas gestas, kiekvienas veik-

mas tampa elgsenos stereotipu. O visuomenėje, kur dar yra kažkas šventa, kiekvienas veiksmas, filosofija, mokslas — botanika, zoologija, etnobotanika, etnozologija ir t. t. — disponuoja įvairiais klasifikacijos, taksonomijos metodais, naratyvinėmis struktūromis, t. y. visomis priemonėmis mūsų elgsenos vientisumui išsaugoti.

Ir paskutinis pavyzdys: aš domiuosi bitėmis; mano studija apie bites išleista tik lietuviškai, bet po dviejų mėnesių ji pasirodys anglų ir prancūzų kalbomis. [Jau išversta ir į italų kalbą — Red.]. Stebėdami bičių gyvenimą, lietuviai lygina jį su savuoju. Bičių motinėle — tai deivė, kuri Lietuvoje, kaip ir senovės Graikijoje, simbolizavo ištėkėjusią moterį. Bičių avilio draugiškas gyvenimas atspindi tam tikrą draugystės tarp šeimų formą ankstyvojo feodalizmo laikais. Jei šeimoje būdavo keli sūnūs, vyresniajam dažniausiai atitekdavo žemė, o jaunesnieji išeidavo. Bitininkauti reiškė taip pat ir bičiuliauti su kitomis šeimomis, tuo būdu greitai tapti kieno nors žentu. Ir statistikos duomenys rodo, jog bitininkaudavę paprastai antrasis sūnus. Moterys neturėjo teisės rūpintis bitėmis. „Rūpintis bitėmis — tai tas pats, kas rūpintis moterimis“, — sako kaimiečiai. (Plačiau žr. A. J. Greimas „Apie dievus ir žmones“, Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, Čikaga, 1979, p. 257—280. — Vert. past.)

Ištyrinėję dar ir midaus gėrimo ritualus, kuriuos dažnai atlikdavo tiek suomia, tiek baltai, matome, kaip išsiplečia bičių gyvenimo analogijos reikšmė. Tačiau aš galėčiau palmti kokią kitą pavyzdį, sakysim, lokio ar kiškio įvairiose etnokultūrose, kuris tampa simboliška priemone pasakyti apie ką kitą.

Tačiau daugiau negaišinsiu jūsų laiko ir baigsiu, pasakydamas, jog, jei verta rūpintis bitėmis — o pirmiausia moterimis — tai ne mažiau svarbu rūpintis folkloru, bet folkloru su jo reikšmės visu-
ma, t. y. kad būtų atkurtos kultūrinės vertybės, dėl kurių ir vėliau vertėtų kovoti.

Iš prancūzų kalbos vertė
Jūratė NAVAKAUSKIENĖ